

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНОЗНАВЧОЇ ОСВІТИ ЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ: ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ

В статті досліджуються проблеми становлення та основні етапи розвитку українознавчої освіти за кордоном. Робиться висновок про залежність розвитку освіти українського зарубіжжя від процесів державотворення в самій Україні.

Problems of founding and the basic stages of the development education in Ukrainian-Studies abroad are analyzed in the article. The dependence of the development of Ukrainian education on the processes of state-building in the Ukraine itself is concluded.

Закордонне українство як етнокультурний феномен сформувалося і розбудовує свою діяльність під впливом, перш за все, таких важливих чинників як релігія, громадсько-політична діяльність, освіта. Вивчення цих аспектів життєдіяльності закордонних українців в Центрі українознавства здійснювалося в рамках науково-дослідницької теми "Дослідження соціокультурних перетворень в історичному досвіді та сьогоденні української спільноти". Новизна наукових пошукувань з означеної проблематики полягає у тому, що питання соціокультурних перетворень в системі українознавчої освіти за межами України не здобули цілісного комплексного висвітлення в сучасній гуманітаристиці.

В контексті нашого дослідження основна увага була зосереджена, передовсім, на проблемах становлення та етапах розвитку українознавчої освіти за межами України. Варто зазначити, що з кінця XIX – першої пол. XX ст. духовне життя українців, зокрема й освітні аспекти, розвивалися в контексті відстоювання і реалізації національної ідеї, що, відповідно, визначало характер та історичні шляхи освітньої діяльності в Україні, а також на теренах країн проживання українських громад.

Історично склалося так, що система української освіти за межами України у своїх завданнях та способах існування з кінця XIX і впродовж XX ст. пройшла кілька етапів, що характеризувалися особливостями її структуризації й ролі у житті зарубіжних українців. Аналізуючи наукові дослідження з цієї проблематики, проведені вченими-україністами в діаспорі й в Україні, вивчаючи матеріали діаспорно-мемуарної літератури, праці історико-педагогічного змісту, простежуємо певні закономірності на підставі яких можемо зробити висновок: причини цього визначають як внутрішні чинники, що пов'язані з соціально-економічними та політичними процесами в самій українській державі, так і зовнішні. Серед зовнішніх аспектів найбільш вагомими, на нашу думку, є: кількість та компактність проживання українців на певній території, можливості (фінансово-матеріальні, організаційні, комунікативні) конкретної української громади та її імідж у іншонаціональному середовищі, загальний стан економіки та законодавчі норми, визначені Конституцією країни поселення українців, підтримка з боку етнічної батьківщини тощо.

Отже, при характеристиці етапів розвитку української освітньої системи за кордоном маємо враховувати, перш за все, причини або ж мотиви переселення з рідних земель та географію розселення закордонних українців. Проведене нами дослідження українознавчої освіти в зарубіжжі дало можливість виокремити основні етапи в процесі її становлення та розвитку.

I-й етап логічно збігається з першою хвилею української еміграції кінця XIX – поч. XX ст. Його характерними особливостями було створення освітніх осередків "Просвіт", заснування перших шкіл громадсько-приватного типу.

II-й етап – період Української революції (1917 – 1921 рр.) характеризувався появою Української держави як чинника українського суспільства, а отже й освітнього життя українців за кордоном. Закладено було

основні напрямні політики взаємин між державою і українцями за межами України та показано значення ролі освіти у суспільному житті.

III-й етап – 20 – 40-і рр. XX ст. – пов'язаний із українською політичною еміграцією. Характеризується значною активізацією українського громадського та культурно-освітнього життя, передовсім на теренах Європи.

IV-й етап – 50 – 80-і рр. XX ст. – період громадсько-організаційного усталення українознавчої, передовсім шкільної, освіти у країнах проживання українських громад. Характерними рисами цього періоду було затування освіти у європейських країнах і перенесення акцентів в освітній діяльності до США, Канади, Австралії.

V-й етап – поч. 90-х рр. XX ст. – до сьогодення характеризується активізацією організаційної діяльності з розвитку і розширення національно-освітніх потреб, що було зумовлено проголошенням незалежності України й появою нового фактору – освітніх запитів українців, які проживають на теренах колишнього СРСР й новітньої трудової еміграції.

Таким чином, аналіз розвитку українознавчої освіти за межами України дозволив з'ясувати, що її становлення в країнах поселення українських громад мало свої особливості та відзначалося багатоманітністю освітніх форм організації навчально-виховного процесу. Першою особливістю є те, що українські громади, потрапляючи за межі свого етнічного простору, від моментів свого заселення відразу зорганізовувалися і створювали освітні установи [1; 2; 6; 7; 9; 10; 11]. Об'єднуючись у спілки, товариства, українці виявляли чималу енергію в напрямку самовизначення та сформування себе в етнічну групу.

Так у США вже напередодні Першої світової війни при кожній церковній громаді діяли школи для дітей рідною мовою. З часом, у 20-х рр. XX ст., поряд із суботніми чи недільними школами або школами українознавства при українських греко-католицьких церквах з'являються перші українські цілоденні школи, які незабаром також увійшли до американської освітньої системи [6; 7].

У Канаді (Манітоба), де оселилися перші українські емігранти, система двомовності, що діяла до 1916 р., сприяла розбудові та діяльності державних українсько-англійських шкіл. На початку 1900-х рр. у різних місцевостях цієї країни відкриваються українські читальні "Просвіти" імені Т. Шевченка, І. Франка, М. Драгоманова, М. Павлика. Їхня кількість невпинно зростала – якщо на поч. XX ст. у двох місцевостях Альберти було створено три товариства імені Т. Шевченка, то в 1910-их рр. тут діяло вже 10 подібних установ [8, с. 178-182]. З метою вирішення проблеми забезпечення шкіл двомовними учителями в 1905 р. у Вінніпезі відкривається Руська учительська семінарія, де поряд з загальнообов'язковими за державними стандартами предметами, вивчалися українська мова та література. Протягом двох десятиліть початку XX ст. семінарії Вінніпега, Брендона, Ріджайна й Вегревіля та курси в Едмонтоні, Вінніпезі й Саскатуні випустили сотні українських учителів, що сприяло піднесенню української освіти й національної самосвідомості [2, с. 37-44].

Друга особливість полягала у тому, що за умов бездержавності українцям у справі організації рідномовної освіти в країнах поселення доводилося покладатись виключно на власні фінансові можливості та встановлювати громадську опіку над отриманням українознавчих знань. Так, наприклад, значну роль у становленні культурно-освітнього життя українців Канади відіграла так звана "Березівська трійця" – К. Генік, І. Негрич, І. Бодруг. Зокрема, К. Генік не лише відкрив у власній хаті першу читальню ім. Т. Шевченка (м. Вінніпег), але й став першим секретарем Організації українських вчителів поселення "Теребовля", організовував українську громадськість до відстоювання права на українську школу. Учитель І. Бодруг, працюючи впродовж 1899 – 1900 рр. у приватній школі округу "Косів", домогів реорганізації її в публічну (державну) школу. Його зусиллями у провінціях Саскачеван і Манітоба було створено 36 шкільних українських округів [1, с. 111-113].

Отже, аналіз суттєвих проблем, яким українські поселенці до Канади надавали першочергового значення, переконує нас у тому, що це були завдання спрямовані на збереження материнської мови шляхом створення рідномовних шкіл та розвитку національної освіти [1; 2; 6; 8; 9; 10].

Аналогічні процеси відбувалися і в Бразилії, де до Першої світової війни зосередилось близько 45 тис. українців. Перші дві українські суботні школи було відкрито в 1898 р. у м. Прудентополіс (Парана). В 1913 р. їх нараховувалось вже 35, причому лише вісім із них існували за рахунок державної допомоги [4].

Одночасно у II-й половині XIX ст. відбувався активний переселенський рух з українських губерній Російської імперії на її південно-східні окраїни: Поволжя, Північний Кавказ, Середню Азію, а згодом і до Сибіру та Далекого Сходу.

Варто зазначити, що українські поселенці в Російській імперії, через панівну політику "повсюдної деукраїнізації", яка велася на державному рівні, були позбавлені найменшої можливості творити власне організоване життя на новій території. Тобто, мало місце набуття відмінного від поселень у західному світі організаційного досвіду по створенню власного освітнього простору українців, які проживають у пострадянських країнах.

Не маючи можливостей навчати своїх дітей в рідній школі, українці бачили вихід у просвітницькій роботі. Товариства та читальні "Просвіти" постають в місцях компактного проживання українців поза межами матірньої батьківщини під час революції 1905 – 1907 рр. – на Кубані (Катеринодарська під керівництвом С. Єрастова з 15 філіями в Темрюці, Майкопі та в ряді станиць), у Новочеркаську на Донщині, в Баку на Кавказі, Владивостоці і Далекому Сході.

Зусиллями місцевої української еміграції організовується "Український клуб" у Харбіні (1907 р.), "Студентське товариство українців" Владивостока (1907 – 1908 рр.), здійснена спроба створення українського гуртка під назвою "Просвіта" у 1908 р. в Томську, засновується товариство "Просвіта" в Нікольсько-Уссурійську (1910 р.) [17, с. 25].

Проте їхня діяльність на теренах Російської імперії не могла бути довготривалою і, врешті, у 1910 – 1911 рр. майже всі вищезазначені "Просвіти" були закриті.

Друга хвиля масової української еміграції припадає на період між двома світовими війнами і була спричинена, поряд з соціально-економічними чинниками, поразкою Української революції 1917 – 1921 рр. Ця еміграційна хвиля мала переважно політичний характер і за своїм освітнім рівнем значно перевищувала першу хвилю еміграції. Завдяки цим чинникам українці змогли

швидше адаптуватися в новому соціокультурному середовищі і з часом стати повноцінними громадянами країн поселення.

Розпорошившись по багатьох країнах світу, насамперед Європи, українська політична еміграція віднайшла достатні внутрішні сили для самоорганізації, ставши, тим самим, і важливим джерелом формування української діаспори. Цьому сприяла діяльність створених емігрантами численних громадських та культурно-освітніх установ, які стали міцним підґрунтям до розгортання української освіти, зокрема на теренах Чехословаччини, Польщі, Німеччини та Австрії [6; 11; 13].

З початком революції 1917 р. спостерігається активізація національного життя українців, які проживали на території Російської імперії. Зокрема, 17 вересня 1917 р. зусиллями українського клубу в Харбіні було відкрито першу українську школу на Далекому Сході. Заходами українських громад восени 1920 р. українські школи діяли вже в 15 селах Примор'я та Приамур'я, а через рік 22 такі школи були у Хабаровському повіті та 9 в Амурській губернії [14, с. 104-106].

На Берестейщині (Підляшшя, Полісся й Волинь) організоване українське культурно-просвітнє життя розгортається зусиллями вояків полку ім. Т. Шевченка, сформованого з військовополонених українців, котрі раніше служили в російській армії. До поч. 1918 р. тут вже функціонувало 96 народних шкіл в яких навчалось 5226 дітей [12, с. 213].

Новий поштовх до розвитку рідномовної освіти східної української діаспори вже у формі шкільництва дала запроваджена більшовицьким керівництвом у 1923 р. політика коренізації. Зокрема, в 1930-х рр. у центральній чорноземній області Росії, де українське населення становило більшість, функціонувало 1378 початкових шкіл, 8 педагогічних технікумів, в яких навчалось 100 студентів, діяв факультет української мови і літератури при Воронезькому університеті [15, с. 191].

Постанова ЦКВКП(б) і Раднаркому СРСР від 14 та 15 грудня 1932 р. не лише поклатала кінець українізації, але й призвела до повної ліквідації у місцях компактного розселення українців їхніх культурно-освітніх закладів, переслідування національно свідомих українців, заміни всіх україномовних періодичних видань російськомовними, унеможливила подальший національно-культурний розвиток українського населення. Втрата українцями, що опинилися у складі СРСР, поза межами України, можливості розвивати свою культуру, прискорила процеси асиміляції і денацізації.

Нове відродження української освіти на пострадянському просторі стало можливим після розвалу СРСР і здобуттям Україною незалежності.

Дещо в іншому стані перебувало українське шкільництво за океаном. Коли канадським урядом було скасоване українсько-англійське двомовне шкільництво, українська мова у провінціях Манітоба, Саскачеван, Альберта з 1920 до 1950 рр. продовжувала викладатись в домашніх умовах та приватних школах при церковних парафіях і громадських організаціях [2, с. 123-127; 16, с. 49].

Протидія української громади політиці "плавильного казана", яку активно проводив уряд США у першій половині минулого століття, виявилася у ширенні мережі та форм українського шкільництва. У 20-х рр. XX ст. поряд з суботніми, або школами українознавства, при українських греко-католицьких церквах з'являються перші українські цілоденні школи.

Отже, проведений нами аналіз особливостей розвитку освіти та науки в діаспорі, як важливих компонентів українського культурного світу, дає підстави зро-

бити певні висновки та визначити перспективи щодо майбутнього розвитку.

Доба другої хвилі української еміграції позначилася активізацією діяльності уже існуючих та створенням нових громадських та культурно-освітніх організацій в українському зарубіжжі, по-перше. Здобутки науково-педагогічної думки та безпосередній практичний досвід українських науково-освітніх закладів за кордоном у 20-і – 30-і рр. XX ст. засвідчили тяглість української культури, по-друге.

Охарактеризувавши основні причини другої української еміграційної хвилі, специфіку перебування у країнах поселення, мету і завдання, які ставила перед собою міжвоєнна українська еміграція, можемо стверджувати, що саме в цей період було закладено міцне підґрунтя української освітньої системи за межами етнічної батьківщини. Йдеться як про заснування й діяльність широкої мережі шкільних осередків, вищих навчальних та наукових інституцій на еміграції, так і про утвердження в педагогічній думці української еміграції 20-х – 30-х рр. XX ст. ідеї нової української школи, розробку концепції національної освіти та виховання.

Кінець Другої світової війни та її наслідки зумовили третю хвилю масової української еміграції, яка була майже винятково політичною. Нова хвиля спричинила реальні позитивні зміни в освітній справі, що було зумовлено кількома важливими факторами й, зокрема, тим, що в другій половині 1940-х рр. за межами України опинилися тисячі висококваліфікованих педагогів, науковців, які наполегливо та цілеспрямовано повели боротьбу за рідномовну освіту. У другій половині 40-х рр. XX ст. на терені лише Західної Німеччини діяли 67 народних, 47 середніх і 39 фахових шкіл, Український Вільний Університет та Український Технічний Господарський Інститут. Новостворені Українська Висока Економічна Школа, Українська Богословська Академія, Греко-Католицька Духовна Семінарія дали змогу українському студентству, чисельність якого на той час становила 1463 особи, навчатися у власних високих школах [5, с. 67; 6, с. 954].

Українське наукове життя в тогочасній Європі зосереджується довкола Української Вільної Академії Наук, Наукового Товариства ім. Шевченка та Спілки Наукових Працівників. У другій половині 1940-х – протягом 1950-х рр. майже у всіх східноєвропейських державах, передовсім зусиллями української громади, було сформовано українську освітню систему, яка включала в себе дошкільні установи, основні та середні школи, середні спеціальні та професійні училища, вищі навчальні заклади. Однак, уже на початку 60-х років XX ст. комуністичні режими цих країн, прагнучи до створення однонаціональних держав за зразком СРСР, розпочинають наступ на українознавчу освіту, метою якого була повна асиміляція української спільноти.

Масовий виїзд української еміграції за океан, зокрема до США, Канади і Австралії, призвів не лише до послаблення українського політичного життя, але й до значного згортання українознавчої освіти в країнах Західної Європи. Саме в цей період у Німеччині поступово закриваються суботні українські школи, зникають українські громади, практично припиняє свою діяльність НТШ, оскільки питома вага діяльності цієї наукової інституції, а також і УВАН була перенесена до США, Канади та Франції.

Третя хвиля української еміграції в цілому позитивно вплинула на стан українознавчої освіти в зарубіжжі, сприяла піднесенню її на новий якісний рівень. Це стосувалося, насамперед, українського шкільництва в США та Канаді, куди були спрямовані найбільш активні та освічені сили української еміграції. Саме там відбувається

активне творення нових українських науково-освітніх центрів та увіходження їх до освітніх систем цих країн.

Починаючи з 70-х – 80-х рр. XX ст. ми можемо прослідкувати негативні тенденції, що з'являються в системі української освіти Західного світу і які характеризувалися, передовсім, зменшенням кількості українських освітніх закладів, особливо рідних шкіл та шкіл українознавства, а також учнів, що їх відвідують. Така ситуація була зумовлена кількома причинами: 1) зменшенням народжуваності серед українців; 2) активними асиміляційними та міграційними процесами, які зачепили нащадків емігрантів першого покоління, народжених у третьому чи четвертому поколіннях; 3) представники "нової хвилі" української еміграції 1980-х – 1990-х рр., яка була пов'язана, передусім, з соціально-економічними причинами, переймаються, в першу чергу, пошуками заробітку і лише потім – проблемами освіти своїх дітей [3, с. 45-47].

Крім того, варто, на нашу думку, взяти до уваги чималу роль чинника віддаленості зарубіжних українців від України у географічному та історичному вимірах, а також загальноосвітній тенденції до глобалізації й інтернаціоналізації культурного життя.

Починаючи з 90-х рр. XX ст. спостерігається нове похвалення в системі освіти українського зарубіжжя. Без сумніву, важливою передумовою потягу до українознавчої освіти українців у країнах проживання стало проголошення та розвиток незалежної української держави.

Отже, процес становлення української освіти за кордоном відбувався одночасно з еміграцією з України та освоєнням нових земель у країнах поселення і був зумовлений як потребами в освіті, оскільки переважна більшість переселенців були малоосвіченими, так і прагненням українців зберегти власну етнічну ідентичність в іншокультурному середовищі. Таким чином, у контексті зазначеної специфіки маємо всі підстави стверджувати: успішний розвиток та здобутки, або ж навпаки, згортання українознавчої освіти за межами етнічної батьківщини, перебувають у безпосередній залежності від процесів державотворення в самій Україні.

1. Арсенич П. Роль "Березівської трійці" у культурно-освітньому житті українців Канади / Петро Арсенич // Науковий збірник Українського Вільного Університету: матеріал. конф. "Народ, нація, держава: українське питання у європейському вимірі", травень 1993 р., Львів / гол. ред. А. Карась. – Мюнхен; Львів, 1995. – 368 с. – (Наукові збірники УВУ; т. 17). 2. Білаш Борислав Н. Англійсько-українське шкільництво в державній системі Манітоли / Борислав Н. Білаш. – Мюнхен; Вінніпег: Український Вільний Університет, 1984. – 224 с. 3. Божук Л. Перспективи розвитку освіти в українському зарубіжжі: державна політика та громадська ініціатива / Людмила Божук // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: серія "Українознавство". – 2007. – Вип. 11. – С. 43 – 48. 4. Бондаренко М. Українська діаспора Бразилії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.community.livejournal.com/prudentop1/7337.html> 5. Верига В. За межами батьківщини: збірник наукових статей і доповідей / Василь Верига. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 364 с. 6. Енциклопедія українознавства: в 2 т. / гол. ред. В. Кубійович. – Мюнхен; Нью-Йорк: Молоде життя, 1949. – Т. 1: Загальна частина. – Ч. 3. – С. 801 – 1230. 7. Історія української еміграції в Америці: Збереження культурної спадщини / [авт. тексту М. Куропась; пер. на укр. мову В. Павловський]. – Нью-Йорк: Український музей. – б/р. – 88 с. 8. Малицький О. Вшанування Тараса Шевченка в Альберті / Олександр Малицький // Західноканадський збірник. – Едмонтон, 1998. – Т. XXXVII. Ч. 3. – С. 178 – 203. 9. Марунчак М. Історія українців Канади: в 2 т. / Михайло Г. Марунчак. – 2-ге вид. – Вінніпег: Українська Вільна Академія Наук, 1991. – Т. 1. – 464 с. 10. Марунчак М. Читальня й просвітні організації в піонерській добі та їхнє націєтворче значення // Життєвий досвід українців у Канаді: рефлексії / Михайло Г. Марунчак. – Вінніпег, 1994. – С. 92 – 113. 11. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919 – 1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої) [упоряд. Л. Яковлева та ін.] / Симон Наріжний. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 1999. – 272 с. 12. Невеселій І. Українське шкільництво на Підляшшу, Поліссю й Волині / Іван Невеселій // Вільна Українська Школа. – 1918. – № 8-9. – С. 209 – 214. 13. Піскун В. Українська політична еміграція й діаспора у XX столітті: форми культурного й інтелектуального взаємнення в країнах проживання // Українство у світі: традиційність культури та спільнотні взаємини: колективна монографія / Валентина Піскун. – К.: ЗАТ "Нічлава", 2004. – С. 180 –

198. 14. Попок А. Українська освіта на Далекому Сході в ХХ ст. / Андрій Попок // Київська старовина. – 2002. – № 3 (345). – С. 102 – 116. 15. Сергійчук В. "Українізація" Росії: Політичне ошуканство українців російською більшовицькою владою в 1923 – 1932 роках / Володимир Сергійчук. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2000. – 330 с. 16. Соколовський І. Погляд у майбутнє україномовної освіти в Канаді / Іван

Соколовський // Українська мова та література в школі. – 1993. – № 1. – С. 48 – 51. 17. Украинцы в Сибири: история, культурная жизнь, перспективы: материалы региональн. науч.-метод. конф., (Томск, 5 – 6 ноября 2004 г.). – Томск, 2004. – 140 с.

Надійшла до редколегії 15.09.10

Н. Пархоменко, асп.

УКРАЇНЬКА ТРУДОВА МІГРАЦІЯ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

В статті аналізуються проблеми трудової міграції українців у контексті глобалізації та їхній вплив на соціально-економічний розвиток України.

The problems of labor migration of the Ukrainians in the context of globalization and there influence on socio-economical development of Ukraine are analyzed in the article.

У ХХІ ст. в зв'язку з посиленням глобалізації значення міграційних процесів невпинно зростає, вони набувають якості нових ознак. Кожен міграційний процес має свої особливості (домінування політичних, соціальних, економічних, релігійних, кліматичних чинників). Проте міграція є об'єктивним соціальним процесом, який не тільки має свої особливості (економічні, політичні, соціокультурні тощо), але й відповідає самоорганізаційним принципам розвитку суспільства та дає можливість реалізувати права людини щодо вибору місця та країни проживання.

Відомо, що все більше й більше громадян України намагаються виїхати за кордон на постійне або тимчасове проживання, шукаючи оптимальних шляхів вирішення складних життєвих проблем. Основними причинами пошуків міграційних процесів в Україні є економічна криза, низький рівень життя в країні, політичні суперечності й конфлікти та ін. До еміграції також спонукає сукупність переваг в умовах (природних, соціальних, економічних, соціокультурних, політико-правових) життя у країнах в'їзду, порівняно з країнами виїзду. Глибинні причини міграції мають свій прояв у певних конкретних мотивах, котрі, як правило, обґрунтовані. На жаль, в Україні за останні 20 років еміграція переважає імміграцію.

Всі ці проблеми ще не були предметом українознавчого дослідження. Тому актуальність теми статті не викликає сумнівів і пояснюється тими об'єктивними трансформаційними процесами, які відбуваються в українському суспільстві. Проблеми домінування еміграції над імміграцією та впливу еміграції на соціокультурні процеси, що відбуваються в українському суспільстві, потребують комплексного вивчення. Метою статті є комплексний аналіз міграційних процесів в Україні.

Відомо, що існують різні типи та рівні аналізу міграцій (міжнародний, європейський, національний). Поняття "міграція" є доволі широким. Воно тісно пов'язане з поняттями "міграційний простір" та "міграційний процес". Будь-який міграційний процес передбачає переміщення його учасників (емігрантів або іммігрантів) через державний кордон, адміністративно-територіальні кордони у межах окремої країни у порядку транзитного проїзду, а також внутрішніх мігрантів при переміщенні через адміністративно-територіальні кордони певної країни. Міграційний процес – це завжди керована діяльність, яка має соціальний характер і тому має бути врегульована нормами права, чим забезпечується певний порядок та механізми його реалізації. Учасниками міграційного процесу є мігранти. Виділяють окремі категорії учасників міграційного процесу: емігрант, іммігрант, внутрішній мігрант та нелегальний мігрант. Міграційний процес є обопільним рухом, тобто як потік вибуття і як потік прибуття. Двосторонність міграційного процесу обумовлена тим, що він виступає як взаємодія двох протилежно спрямованих подій. Міграційний процес має три стадії: 1) підготовча стадія, що репрезентує

процес формування територіальної рухливості населення; 2) основна стадія, або власне переселення населення; 3) завершальна стадія, що являє собою адаптацію мігрантів на новому місці та поступову інтеграцію у новий соціум. В кожній країні міграційні процеси мають свою специфіку, особливі (а інколи й традиційні) напрямки міграційних потоків. Спрямованість, інтенсивність і структура міграційних потоків та фактори, які обумовлюють причини міграцій та їхні соціальні, економічні й демографічні наслідки, кардинально відрізняються в різних країнах.

За останні 20 років Україна перетворилася на висхідний пункт потужної трудової міграції. За різним підрахунками, в країнах Європи працюють від сотень тисяч до 2-х мільйонів українських громадян (іноді звучать і більш вражаючі цифри: від 5-ти до 10 млн. осіб, однак подібні обсяги переважно використовуються політиками та журналістами для гучних заяв і не сприймаються серйозно вченими). Враховуючи ситуацію на ринку робочої сили в цьому регіоні, у трудових мігрантів неминує виникати безліч проблем. Однак ступінь зацікавленості ними українською державою був мінімальним. Україна до останнього часу не приєднувалася до жодної з існуючих конвенцій по захисту прав трудящих мігрантів (Конвенція Міжнародної Організації Праці "Про зловживання в галузі міграції та про забезпечення трудящим-мігрантам рівних можливостей" від 24 червня 1975 року, "Європейська конвенція захисту трудящих-мігрантів" від 24 листопада 1977 року та ін.). Підписані ж з окремими країнами двосторонні домовленості (в тому числі і з Польщею, 16 лютого 1996 року) часто були лише деклараціями, в яких не враховувалися реальні проблеми мігрантів-заробітчани. Хоча після останніх президентських виборів ситуація почала змінюватися на краще, однак дослідження цієї проблеми і винесення її на широке обговорення усіма зацікавленими сторонами залишається актуальним.

Відомо, що найпотужніші хвилі еміграції з України у ХХ столітті, як у східному, так і в західному напрямку були обумовлені соціально-економічними причинами. Не став винятком є і хронологічно останній міграційний рух, який стартував на початку 1990-х років і триває дотепер. Він, переважно, також набув форм трудової ("заробітчанської") міграції. У проблемному полі сучасного українознавства доволі важливе місце займають питання географії і масштабів української трудової міграції, соціально-демографічних характеристик трудових мігрантів, заробітчанських інвестицій в економіку України, збереження національної ідентичності трудових емігрантів тощо.

Феномен "української трудової міграції" потрапив у фокус уваги соціологів ще на початку 1990-х років, втім, більшість публікацій на цю тему з'явилася лише на межі тисячоліть. Багато в чому це обумовлювалося браком емпіричних даних: тривалий час спеціальних дослі-